OBRAZLARDA ALSGEYMER KASALLIGI VA UNING ASARDAGI BADIIY VAZIFASI

Mamatqodirova Irodaxon
Qodirova Feruzabonu
Ergashaliyeva Ziyoda
Anvarova Nozima
O‘zMPU talabalari.

https://doi.org/10.5281/zenodo.24372739

Annotatsiya. *Mazkur maqolada badiiy adabiyotda Alsgeymer kasalligining obrazlar ruhiyati, xotira va shaxsiyat munosabatlari hamda insonning o‘zligini anglash jarayoniga ta’siri tahlil qilinadi. Kasallikning badiiy talqini orqali xotiraning inson hayotidagi o‘rni, o‘tmish va bugun o‘rtasidagi uzviylik, oilaviy munosabatlar, yolg‘izlik, begonalashuv va insoniy qadriyatlar masalalarining yoritilishi tadqiq etiladi. Shuningdek, xotira zaiflashuvining obraz xarakterini ochish, ruhiy ziddiyatlarni kuchaytirish, syujet va kompozitsion qurilishga ta’sir ko‘rsatish kabi badiiy vazifalari ochib beriladi. Maqolada Alsgeymer kasalligi faqat tibbiy muammo sifatida emas, balki inson mohiyati, xotira va o‘zlik munosabatlarini ifodalovchi badiiy-psixologik hodisa sifatida talqin qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *Alsgeymer kasalligi, badiiy obraz, xotira, ruhiyat, badiiy psixologizm, shaxsiyat, o‘zlik, begonalashuv, ichki monolog, ruhiy ziddiyat.*

Аннотация. *В статье анализируется художественное изображение болезни Альцгеймера, её влияние на психологическое состояние персонажей, взаимосвязь памяти и личности, а также процесс осознания человеком собственной идентичности.*

Рассматриваются вопросы роли памяти в жизни человека, преемственности прошлого и настоящего, семейных отношений, одиночества, отчуждения и общечеловеческих ценностей. Особое внимание уделяется художественным функциям ослабления памяти в раскрытии характера персонажа, усилении психологических противоречий и формировании сюжетно-композиционной структуры произведения.

Болезнь Альцгеймера интерпретируется не только как медицинская проблема, но и как художественно-психологическое явление, позволяющее раскрыть сущность человека и сложные отношения между памятью и личностью.

Ключевые слова: *болезнь Альцгеймера, художественный образ, память, психология, художественный психологизм, личность, идентичность, отчуждение, внутренний монолог, психологический конфликт.*

Abstract. *This article examines the literary representation of Alzheimer's disease and its influence on the psychological condition of characters, the relationship between memory and personality, and the process of self-identification. It explores the role of memory in human life, the connection between past and present, family relationships, loneliness, alienation, and human values. Particular attention is paid to the artistic functions of memory loss in revealing character, intensifying psychological conflicts, and shaping the plot and compositional structure of literary works. Alzheimer's disease is interpreted not merely as a medical condition but also as an artistic and psychological phenomenon through which the complexity of human identity and the relationship between memory and personality can be explored.*

Keywords: *Alzheimer's disease, literary character, memory, psychology, literary psychologism, personality, identity, alienation, inner monologue, psychological conflict.*

Kirish

Badiiy adabiyot inson ruhiyatining murakkab qatlamlarini, uning ichki kechinmalari, xotiralari, qo‘rquvlari va hayotiy qarashlarini aks ettirish orqali inson tabiatining turfa qirralarini ochib beradi. Ayniqsa, inson xotirasi bilan bog‘liq jarayonlar adabiyotda muhim badiiy-estetik ahamiyat kasb etadi. Chunki xotira shaxsning hayotiy tajribasi, dunyoqarashi, o‘zligini anglashi va atrofidagi insonlar bilan munosabatlarini belgilovchi muhim ruhiy omillardan biridir. Inson o‘z o‘tmishini eslash, hayotiy voqealarni idrok etish va ularni muayyan ma’no bilan bog‘lash orqali o‘z shaxsiyatini anglaydi.

Shu nuqtayi nazardan, Alsgeymer kasalligining badiiy asarlarda tasvirlanishi alohida e’tiborga loyiqdir. Alsgeymer kasalligi — xotira, tafakkur va boshqa kognitiv faoliyatlarning asta-sekin zaiflashishi bilan kechadigan neyrodegenerativ kasallikdir. Uning rivojlanishi insonning kundalik hayotiga, mustaqil faoliyatiga va ijtimoiy munosabatlariga ta’sir ko‘rsatadi. Badiiy adabiyotda esa mazkur holat obrazning ichki olamini ochish, uning hayotiy tajribasi va bugungi mavjudligi o‘rtasidagi ziddiyatni ko‘rsatish imkonini beradi.

Alsgeymer kasalligi bilan bog‘liq obrazlarni tahlil qilishda, avvalo, xotira va shaxsiyat o‘rtasidagi munosabatga e’tibor qaratish lozim. Zero, xotiraning zaiflashuvi nafaqat ayrim voqealarning unutilishi, balki insonning o‘z hayotiy tarixini anglashida ham o‘zgarishlar yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi. Shu jihatdan bunday obrazlar orqali yozuvchi insonning biologik mavjudligi bilan uning ruhiy-ma’naviy olami o‘rtasidagi murakkab munosabatlarni badiiy tadqiq etadi.

Xotira va shaxsiyat munosabatlarining badiiy talqini

Inson xotirasi uning shaxs sifatida shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Bolalik xotiralari, oilaviy munosabatlar, hayotiy tajribalar, quvonch va iztiroblar insonning ruhiy dunyosini tashkil etuvchi asosiy omillardir. Shaxs o‘z hayotini anglashda o‘tmishdagi voqealarga murojaat qiladi, ularni bugungi tajribasi bilan qiyoslaydi va shu asosda o‘zining kim ekanini belgilaydi.

Alsgeymer kasalligi tasvirlangan asarlarda aynan shu uzviylikning buzilishi markaziy badiiy muammoga aylanadi. Obrazning xotirasi zaiflashgani sari uning o‘tmish bilan aloqasi ham o‘zgaradi. Ilgari muhim ahamiyatga ega bo‘lgan voqealar xotirada noaniqlashadi, ayrim insonlar va munosabatlarni anglash qiyinlashadi. Natijada qahramonning ichki dunyosida o‘ziga xos ruhiy beqarorlik yuzaga keladi.

Bunday tasvirlarda xotira oddiy psixologik jarayon emas, balki obrazning butun hayotiy mohiyatini belgilovchi badiiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Yozuvchi xotira orqali qahramonning o‘tmishini, uning xarakterini, ma’naviy qadriyatlarini va boshqa insonlar bilan munosabatlarini ochib beradi. Xotiraning yo‘qolishi esa obrazning o‘z hayotiy tarixidan uzoqlashishi, o‘zligini anglashda qiyinchiliklarga duch kelishi tarzida talqin qilinadi.

Bu jarayonda muhim bir badiiy paradoks yuzaga keladi: inson jismonan mavjud bo‘lsa-da, uning hayotiy tajribasi va xotiralari bilan bog‘liq ruhiy olami asta-sekin o‘zgarib boradi.

Yaqinlari uchun u avvalgi inson bo‘lib qoladi, biroq uning o‘zi atrofidagi voqelikni avvalgidek idrok eta olmasligi mumkin. Ana shu qarama-qarshilik badiiy asarda kuchli psixologik ziddiyatni yuzaga keltiradi.

Alsgeymer kasalligining obraz ruhiyatini ochishdagi vazifasi

Badiiy psixologizmning muhim xususiyatlaridan biri qahramonning ichki kechinmalarini bevosita yoki bilvosita tasvirlashdir. Yozuvchi obraz ruhiyatini ichki monolog, xotira lavhalari, tush, dialog, ruhiy iztirob va xatti-harakatlar orqali namoyon etadi. Alsgeymer kasalligi bilan bog‘liq obrazlarda esa bu usullarning imkoniyatlari yanada kengayadi. Chunki xotiraning buzilishi qahramonning voqelikni qabul qilishi, o‘zini anglash va boshqalar bilan muloqot qilish jarayonlariga ta’sir ko‘rsatadi.

Bunday obrazlar ruhiyatida o‘tmish va bugun o‘rtasidagi chegaralar ba’zan noaniqlashadi.

Qahramon ayrim vaziyatlarda o‘tmishdagi voqealarni hozirgi zamon bilan bog‘lab idrok etishi, tanish insonlarni anglashda qiynalishi yoki kundalik vaziyatlarni tushunishda qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Yozuvchi ana shu holatlarni tasvirlash orqali inson ongining murakkabligini, xotiraning shaxsiy hayotdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Bunda kasallikning badiiy vazifasi faqat qahramonning ruhiy holatini tasvirlash bilan cheklanmaydi. U obrazning xarakterini yangi qirralardan namoyon etadi. Masalan, ilgari oilasida muhim mavqega ega bo‘lgan, farzandlariga yo‘l ko‘rsatgan yoki muayyan ijtimoiy vazifani bajargan insonning xotirasi zaiflashishi uning oiladagi o‘rniga ham ta’sir qiladi. Natijada obrazning avvalgi mavqei bilan bugungi holati o‘rtasida ziddiyat yuzaga keladi.

Shu o‘rinda kasallikni badiiy talqin qilishda qahramonning insoniy qadr-qimmatini saqlab qolish masalasi ham muhimdir. Xotiraning zaiflashishi insonning ma’naviy qiymatini kamaytirmaydi. Aksincha, bunday obrazlar orqali yozuvchi insonni faqat uning aqliy imkoniyatlari yoki xotirasi bilan baholash mumkin emasligini ta’kidlaydi. Uning insoniyligi, mehrga ehtiyoji, his-tuyg‘ulari va qadr-qimmati kasallik holatida ham saqlanib qoladi.

Oilaviy munosabatlar va insoniy qadriyatlar talqini

Alsgeymer kasalligi tasvirlangan badiiy asarlarda oilaviy munosabatlar alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki kasallik nafaqat bemorning, balki uning yaqinlari hayotiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Oila a’zolari uchun ilgari mustaqil hayot kechirgan insonning kundalik faoliyatida yordamga muhtoj bo‘lib qolishi yangi mas’uliyat va ruhiy sinovlarni yuzaga keltiradi.

Badiiy asarlarda bu jarayon, odatda, farzandlik burchi, ota-onaga hurmat, mehr-oqibat, sabr-toqat va insoniy mas’uliyat kabi qadriyatlarni yoritish uchun xizmat qiladi. Ayniqsa, farzandlarning kasallikka chalingan ota yoki onaga munosabati orqali oilaviy tarbiya va avlodlararo ma’naviy bog‘liqlik masalalari ochib beriladi.

Bunday obrazlar ishtirokidagi voqealarda oilaning boshqa a’zolari ham psixologik jihatdan rivojlanadi. Ular yaqin insonining o‘zgarayotgan ruhiy holatini qabul qilish, unga munosib munosabatda bo‘lish va kundalik hayotdagi qiyinchiliklarni yengish jarayonida o‘z xarakterlarini namoyon etadilar. Shu sababli Alsgeymer kasalligi badiiy asarda faqat bitta obrazning ruhiy holatini ochuvchi vosita bo‘lib qolmay, balki boshqa qahramonlarning ham ma’naviy qiyofasini belgilovchi omilga aylanadi.

Yozuvchi ushbu mavzu orqali insoniy munosabatlarning chinakam mohiyatini sinov vaziyatlarida namoyon etadi.

Xotirasi zaiflashgan insonni tushunish, uning ehtiyojlarini anglash va unga hurmat bilan munosabatda bo‘lish qahramonlarning ma’naviy yetukligini belgilovchi mezon sifatida talqin qilinadi.

Xotira, vaqt va unutilish motivlarining ramziy mohiyati

Alsgeymer kasalligi bilan bog‘liq badiiy tasvirlarda xotira va vaqt tushunchalari o‘zaro chambarchas bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Inson xotirasi uning o‘tmishini bugungi hayoti bilan birlashtiradi. Xotiraning zaiflashuvi esa shu bog‘liqlikning susayishiga olib keladi. Natijada asarda vaqtning subyektiv idrok etilishi, o‘tmish va hozirgi zamonning qorishib ketishi kabi badiiy holatlar yuzaga keladi.

Xotira lavhalari, retrospektiv tasvirlar va vaqt almashinuvi yozuvchiga qahramonning ichki olamini chuqurroq ochish imkonini beradi. Ayrim asarlarda o‘tmish qahramon uchun bugungi voqelikdan ko‘ra aniqroq va yaqinroq tuyulishi mumkin. Bunday tasvirlar orqali yozuvchi insonning o‘tmish bilan ruhiy aloqasi, hayotiy tajribaning shaxsiyat shakllanishidagi o‘rni haqida mushohada yuritadi.

Unutilish motivi esa kengroq falsafiy ma’no kasb etadi. U faqat xotiraning yo‘qolishini emas, balki insonning jamiyatdagi o‘rni, avlodlar xotirasida qolishi, hayotiy tajribaning davomiyligi kabi masalalarni ham ifodalashi mumkin. Shu jihatdan Alsgeymer kasalligi badiiy asarda inson umrining o‘tkinchiligi va xotiraning qadri haqidagi falsafiy qarashlarni shakllantiruvchi vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Biroq kasallikni faqat unutilish yoki yo‘qolish ramzi sifatida talqin qilish biryoqlamalikka olib kelishi mumkin. Chunki insonning shaxsiyati faqat xotiradan iborat emas. Uning his-tuyg‘ulari, odatlari, munosabatlari va ma’naviy tajribasi ham insoniy mohiyatning muhim tarkibiy qismlaridir. Shu sababli badiiy tahlilda xotira zaiflashuvi bilan insoniylikning saqlanib qolishi o‘rtasidagi murakkab munosabatga e’tibor qaratish zarur.

Kasallik tasvirining syujet va kompozitsiyadagi badiiy vazifasi

Alsgeymer kasalligi badiiy asarning syujet va kompozitsion qurilishiga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Xotiraning buzilishi voqealarni an’anaviy xronologik tartibda emas, balki qahramonning subyektiv idroki asosida bayon qilish imkonini beradi. O‘tmishdagi hodisalar, bugungi voqelik va xotira parchalari o‘zaro almashinib kelishi mumkin.

Bunday kompozitsion usul o‘quvchini qahramonning ruhiy holatiga yaqinlashtiradi.

Voqealarning izchil ketma-ketlikda berilmasligi ayrim hollarda o‘quvchida ham noaniqlik hissini uyg‘otadi. Bu esa obrazning voqelikni anglashdagi qiyinchiliklarini badiiy shaklda his etish imkonini beradi.

Ichki monolog ham mazkur mavzuni yoritishda muhim vosita hisoblanadi. Qahramonning o‘z xotiralariga murojaat qilishi, ayrim voqealarni eslashga urinishi yoki o‘z hayotidagi o‘zgarishlarni anglashga intilishi uning ruhiy olamini ochishga xizmat qiladi. Dialoglar esa obrazning yaqinlari bilan munosabatlaridagi o‘zgarishlarni namoyon etadi.

Shuningdek, takrorlanuvchi lavhalar, uzilgan xotira parchalari, ramziy detallar va retrospektiv tasvirlar kasallik bilan bog‘liq ruhiy jarayonlarni ifodalashda samarali badiiy vositalar bo‘la oladi.

Bu usullar asarning shakliy qurilishiga mazmuniy asos beradi: kompozitsion uzilishlar qahramon xotirasidagi uzilishlar bilan uyg‘unlashadi.

Jahon adabiyotida Alsgeymer kasalligi va xotira muammosining badiiy talqini

Jahon adabiyotida xotira, unutish va inson shaxsiyatining o‘zgarishi masalalari turli davrlarda turli badiiy shakllarda yoritilgan. Bu mavzu har doim ham bevosita Alsgeymer kasalligi bilan bog‘lanmagan bo‘lsa-da, xotira va o‘zlik munosabatlarini aks ettiruvchi asarlar mazkur muammoni adabiy-estetik jihatdan o‘rganishda muhim nazariy asos bo‘la oladi.

Masalan, Marsel Prustning “Yo‘qotilgan vaqtni izlab” romanlar turkumida xotira insonning o‘tmish bilan aloqasini tiklovchi muhim ruhiy hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Asarda beixtiyor xotira orqali o‘tmishdagi kechinmalar va hayotiy manzaralar qayta jonlanadi. Prustning badiiy tajribasi xotiraning inson shaxsiyati va ruhiy olamini shakllantirishdagi ahamiyatini anglashga yordam beradi. Biroq bu asarni Alsgeymer kasalligi haqidagi roman sifatida talqin qilish to‘g‘ri emas.

Britaniyalik yozuvchi Iris Merdokning “Jekson dilemmasi” kabi asarlarida ham xotira, shaxsiyat va insoniy munosabatlar masalalariga murojaat qilinadi. Shuningdek, zamonaviy adabiyotda demensiya va Alsgeymer kasalligini bevosita tasvirlovchi asarlar ham mavjud. Bunday asarlarda kasallikning bemor va uning oila a’zolari hayotiga ta’siri, xotira zaiflashuvi hamda shaxsiyatni anglash muammolari markaziy o‘ringa chiqadi.

Bu yo‘nalishda Lisa Genovaning “Still Alice” romani alohida ahamiyatga ega. Asarda universitet professori Elis Xovlendning Alsgeymer kasalligi bilan bog‘liq hayotiy kechinmalari tasvirlanadi. Qahramonning kasallik sababli xotirasi va kundalik faoliyatidagi o‘zgarishlar uning kasbiy mavqei, oilaviy munosabatlari va shaxsiy mustaqilligiga ta’sir ko‘rsatadi. Asarning muhim badiiy xususiyati voqealarning kasallikka chalingan obraz nuqtayi nazaridan yoritilishidir. Shu orqali o‘quvchi qahramonning ichki kechinmalari va o‘zgarayotgan dunyoqarashini yaqindan his etadi.

Shuningdek, Jonathan Franzenning “The Corrections” romanida ham oilaviy munosabatlar, qarilik, xotira va ruhiy o‘zgarishlar muhim o‘rin egallaydi. Bu asar Alsgeymer kasalligining bevosita badiiy tadqiqi bo‘lmasa-da, qarilik va xotira muammolarining oila hayotiga ta’sirini tahlil qilishda qiyosiy material bo‘la oladi.

Mazkur asarlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, xotira va shaxsiyat muammosi jahon adabiyotida turli badiiy yondashuvlar orqali yoritilgan. Ayniqsa, Alsgeymer kasalligini bevosita tasvirlovchi asarlarda qahramonning ichki dunyosini uning o‘z nuqtayi nazaridan ko‘rsatish, oilaviy munosabatlarni psixologik tahlil qilish va vaqtning subyektiv idrokini ifodalash muhim poetik tamoyillarga aylanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Alsgeymer kasalligining badiiy asarlarda tasvirlanishi inson ruhiyatining murakkab jihatlarini, xotira va shaxsiyat o‘rtasidagi munosabatlarni chuqur yoritish imkonini beradi. Bunday obrazlar orqali yozuvchi insonning o‘tmishi, bugungi hayoti va o‘zligini anglash jarayonidagi o‘zgarishlarni badiiy tadqiq etadi. Xotiraning zaiflashuvi qahramonning nafaqat individual kechinmalariga, balki uning oilaviy va ijtimoiy munosabatlariga ham ta’sir ko‘rsatuvchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Alsgeymer kasalligining asardagi asosiy badiiy vazifalaridan biri obraz ruhiyatini chuqur ochishdir.

Xotira bilan bog‘liq o‘zgarishlar orqali qahramon xarakterining ilgari namoyon bo‘lmagan qirralari yuzaga chiqadi, uning ichki ziddiyatlari kuchayadi va boshqa obrazlar bilan munosabatlari yangicha mazmun kasb etadi. Shu bilan birga, kasallik oilaviy mehr, insoniy burch, sabr-toqat va ma’naviy mas’uliyat kabi qadriyatlarni yoritishga xizmat qiladi.

Mazkur mavzuning yana bir muhim jihati shundaki, Alsgeymer kasalligi badiiy asarda xotira va unutilish, o‘tmish va bugun, shaxsiyat va o‘zlik kabi falsafiy muammolarni ifodalovchi ramziy vositaga aylanishi mumkin. Xotiraning zaiflashuvi insonning ma’naviy mohiyati yo‘qolishini anglatmaydi. Aksincha, bunday obrazlar orqali adabiyot insonni faqat xotirasi yoki aqliy imkoniyatlari bilan emas, balki uning his-tuyg‘ulari, insoniy munosabatlari va qadr-qimmati bilan baholash zarurligini ta’kidlaydi.

Demak, Alsgeymer kasalligini badiiy talqin qilish zamonaviy adabiyotda badiiy psixologizm imkoniyatlarini kengaytiruvchi, inson ruhiyatining murakkab qatlamlarini ochuvchi va xotira muammosini falsafiy-estetik darajaga ko‘taruvchi muhim yo‘nalishlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Genova, L. *Still Alice*. New York: Simon & Schuster, 2007.
2. Proust, M. *In Search of Lost Time*. London: Penguin Books.
3. Franzen, J. *The Corrections*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2001.
4. Ricoeur, P. *Memory, History, Forgetting*. Chicago: University of Chicago Press, 2004.
5. Tulving, E. *Elements of Episodic Memory*. Oxford: Clarendon Press, 1983.
6. Freud, S. *The Interpretation of Dreams*. London: Macmillan.
7. Jung, C. G. *Man and His Symbols*. London: Aldus Books, 1964.
8. Quronov, D. *Adabiyotshunoslikka kirish*. Toshkent: Akademnashr.